

Pazar Ekonomisine Yapısal Uyum Programları ve Yönetimin Halkla İlişkiler İşlevi¹

Deniz Akın²

Öz

Çalışma, halkla ilişkilerdeki gelişimi modern ekonomi politik yapının bütünleşik parçası olarak inceleyen bir tasarıma sahiptir. İdari reform ve yapısal uyum programları bağlamında, Türk kamu yönetiminde günümüzdeki halkla ilişkiler anlayışı çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Devletin halkla ilişkilerini düzenlemenin örneği olarak internet tabanlı teknolojinin kullanımı analiz edilmiştir. Niteliksel araştırma tasarımına sahip çalışmada elde edilen bulgulara göre, yönetimde etkinlik ve verimlilik anlayışına bağlı olarak halkla ilişkilerde dijital teknolojinin kullanımı yaygınlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Anlayışı, Halkla İlişkiler, İnternet Tabanlı Teknoloji.

Structural Adjustment Programs To The Market Economy and Public Relations Function Of Management

Abstract

The study examines the development of public relations as an integral part of modern political economy. The aim of the study is to find out the perception about public relations in Turkey, in the context with administrative reform and structural adjustment programs. The use of internet-based technology has ben analysed as an example of regulating public relations in the state. According to the findings of the study, in which qualitative methods were used, the use of digital technology has become widespread in public relations as it makes public relations activities more and more efficient.

Keywords: Management Understanding, Public Relations, Internet Based Technology

Atrf: Akın, Deniz. (2018) Pazar Ekonomisine Yapısal Uyum Programları ve Yönetimin Halkla İlişkiler İşlevi. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) Kasım (30) s. 119-132

1 Bu çalışma, 1-3 Kasım 2018 tarihleri arasında Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından düzenlenen 3. Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Öğr. Gör., Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, denizakin@odu.edu.tr

Giriş

Halkla ilişkiler pratiği, modern toplum yapısının parçası olarak biçimlenmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinde doğma, gelişme ve geliştiği yerden dünyaya yayılma, profesyonel faaliyetin belirgin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstriyel yapılarda profesyonel örgütlü faaliyeti anlatan halkla ilişkiler, kapitalist üretim tarzı ve ilişkileri, bu ilişkilerin bilincinin gelişimini gerektirmektedir. Türkiye gibi ülkelerde endüstriyel üretim ilişkileri yerel üretim ilişkilerine eklenen bir karakter göstermektedir. Bu bağlamda, profesyonel halkla ilişkilerin gelişimi belli koşullara ve gereksinimlere bağlı olarak, yerel halkla ilişkilere batı tarzı yapı ve pratiğin aktarımı biçiminde olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'deki halkla ilişkilerin ne olduğu ve ne yaptığı, uluslararası yapıda yaşanan gelişmeler ve ülkenin kendine özgü koşullarını birlikte değerlendiren ve pratiğin günümüzdekine doğru gelişimini takip eden bir yaklaşım tarzıyla incelenmelidir.

Profesyonel halkla ilişkilere başlangıç olarak kabul edilen 1960 ve sonrası dönem, aynı zamanda Türkiye'nin dünya ekonomik sisteminin parçası olarak aldığı yeni konumu anlatması bakımından önemlidir. Refah devleti anlayışını hayata geçiren koşulları değerlendirdiğimizde, 1950-1960 arası modernleşme politikalarında, "ülkelerin birbirini takip eden bir şekilde batı tarzı kapitalist gelişim ya da modernleşmenin aşamalarından geçmesini kalkınmanın gereği olarak" (Erdoğan, 2000:70) kabul eden görüşün egemen olduğu gerçeği gözden kaçmamalıdır. 1970'lerin ortasından itibaren, sermayenin genişlemesinin en güvenilir yolu olarak korumacı ve denetleyici devleti öngören modelde değişimlerin şekillenmeye başladığı görülmektedir. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyaya kabul ettirmeye çalıştığı para sisteminin çökmesiyle Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) gibi Bretton Woods sistemini sembolize eden kurumsal yapıda çökmüş, ulusal ve bölgesel nitelikte olanları yerini almıştır (Magdoff, 1997:288).

Öte yandan küresel pazardaki yeni oluşumda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşlar, dünya çapında egemen konuma gelmiş ve buna kalkınma ve modernleşmenin yabancı müdahalelere, desteklere, yardımlara bağlı şekilde anlaşılması önemli katkı sağlamıştır. Dünya ekonomisinde 1970'lerde başlayan müdahaleci politikalarından vazgeçme, piyasanın serbestliğine vurgu yapan ve piyasanın yönlendirdiği modellere kapı açmıştır. 1980'lerde uluslararası finans piyasasını tamamen serbest bırakma politikası kabul görmüş ve küreselleşme hız kazanmıştır. 1990'lar ve sonrası uluslararası finans çevreleri "gelişmiş ülkelerde yapısal ayarlamaların yapılması, gelişen ülkelerin ise ticaret politikası reformlarına ve yapısal ayarlamalar girişimlerine devam etmelerini" (Erdoğan, 2010:195) pazar ekonomisinin gelişmesinin gerekliliği olarak önermiştir.

Çalışma, halkla ilişkilerin toplumsal yapı ve sorunların parçası olarak incelenmesi gerekliliğinden hareketle, modern kalkınma politikalarının Türkiye'deki biçimlenmesine bağlı olarak profesyonel halkla ilişkilerin gelişim tarzına odaklanmıştır. Modern halkla ilişkiler pratiklerinin Türkiye'de ortaya çıkması, liberal müdahaleler ve planlı kalkınma

modeline geçiş beraberinde olmuştur. Kamu yönetim anlayışında liberal tarza uyum süreci, bu süreçte yürütülen reform/uyum çalışmaları, idari teşkilat yapısı ve kurumsal yapıda ortaya çıkan değişimler halkla ilişkilerin gelişimini hazırlamıştır. 1962 yılında kısaca MEHTAP adıyla anılan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırması Projesi Raporu ve 1971'de Danışma Kurulu'nca yürütülen İdari Reform Projesi Raporu'nda devletin halkla ilişkilerini düzenleme gerekliliği ve öneriler yer bulmuş, yönetimde yapısal düzenlemeyi amaçlayan bu çalışmalar halkla ilişkilerin kamuda yasal dayanağa sahip düzenli birimler şeklinde gelişmesine hizmet etmiştir. 1970'lerde başlayan ekonominin uluslararası ve liberal gelişim hareketi, "1980'lerin ortasından sonra dünyada neo-liberal ekonomik politikalar olarak yürütülmüş ve bu gelişmeler Türkiye'de de hızla ekonomik değişimlere yol açmıştır (Erdoğan, 2014:174).

Sert ve keskin rekabet koşullarının oluşmaya başlaması ve buna bağlı olarak biçimlenen ticari kültür, halkla ilişkilerin gelişimine hız katmıştır. 1984'te yapılan yasal düzenlemelerle, kamu kurumlarında halkla ilişkiler birimleri sayıca artmış, ticari kültürdeki değişimlere eşlik eden özel sektörün halkla ilişkileri şirketler içinde birim ve özel halkla ilişkiler şirketlerinin kurulması biçiminde gelişimini sürdürmüştür. Pazarın merkez ülkelerinde belirlenen politikaların siyasal üst yapı ve buna bağlı olarak ekonomik yapıya uyarlanması sürecinde, güçlü devletten vazgeçme özelleştirme politikalarının egemenliğini getirmiş dolayısıyla özel sektör yönetim etkinlikleri artış göstermiştir. 1987-2001 yılları iç piyasayı küresel piyasanın yeni koşullarına hazırlayamayan Türkiye için siyasal ve iktisadi istikrarsızlıkların yaşandığı güç bir dönem olmuştur (Pamuk, 2017:276). 2001 sonrası Türkiye pazarının, yapısal uyum programları eliyle düzenlendiği yeni bir dönem başlamıştır.

Görünmektedir ki halkla ilişkiler, modern kalkınma politikaları ve onların Türkiye'ye özgü uyarlamalarını takip eden bir tarzda gelmiş, batı tarzı siyasal ve ekonomik yapının yerel üretim ilişkilerine katılmasının biçimlenmesine bağlı olarak gelişmiştir. Bu nedenle halkla ilişkileri ekonomik, siyasal ve kültürel pazarın ülkede oluşum sürecinin bütünleşik parçası olarak ele almak önem kazanmaktadır. Türkiye'de alanla ilgili akademik çalışmalarda, halkla ilişkileri ulusal ve uluslararası yapıda oluşan koşullara bağlı şekilde ve kalkınma politikalarını ulusal pazara uyarlama sürecinin parçası biçiminde inceleyen araştırma oldukça sınırlıdır.

Çalışma, modern kalkınma politikalarını Türkiye'ye uyarlama/uyum/yapısal değişimler bağlamında, 2000 ve sonrası gelişme ve değişimlerin halkla ilişkilerin günümüzdeki profesyonel pratiğinin biçimlenmesine etkisini incelemek için tasarlanmıştır. Kamu yönetim anlayışındaki değişimler ve yönetimin halkla ilişkiler işlevi, çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Yapısal düzenlemelerin bir sonucu olarak kamusal üretimde internet tabanlı teknolojinin kullanımı ve yaygınlaşması, halkla ilişkiler pratiğini biçimlendiren koşulların somut göstergesi olarak belirlenmiş ve veriler araştırmanın nitel tasarımına uygun olarak toplanmıştır. Yönetimin halkla ilişkilerini dijital ortamda yürütme etkinliği, yerel pazarın küresel pazara uyumu/uydurulması bağlamında analiz edilmiştir.

1. Kalkınma Politikalarına Uyum: Planlama Modeli ve Halkla İlişkilerin Biçimlenmesi

Gelişmiş ülkelerin refah ve uluslararası mali durumunu sürdürmesi, 1960'larda merkezi bir piyasa yapısıyla mümkün olarak tanımlanmıştır. Küresel sermayenin daha denetlenebilir bir piyasaya olan gereksinimi beraberinde, planlı kalkınma yaklaşımı ve ithal ikameci strateji gelişmiştir. Sanayi burjuvazisinin ulusal pazarlardaki kaynakları kontrol altına alma projesinin ekonomik merkezietçü liberal müdahaleler şeklinde Türkiye'ye uyarlanması, 1960 askeri darbesi sonrası hayata geçmiş ve refah devleti modeli 1961 anayasasında dayanağını bulmuştur. Türkiye'nin dünya ölçeğindeki ekonomik düzende belirlenen yeri ithal ikameci sanayi tarzında olmuştur. Refah devleti modelinin hayata geçmesi, dünya ekonomik sisteminin merkez politikalarının parçası haline gelmenin somut örneği olmuştur.

1961 anayasasının gereği olarak devlet ekonomik ve sosyal politikaları belirlemede yeni görevler üstlenmiştir. Devletin ekonomik alan dışında tüm toplumsal hayatı düzenleme ve planlama konusunda yetkin kılınması, yönetim yapısında değişimleri gerektirmiştir. İdari reform/uyum adıyla yürütülen ve kamu yönetim yapısını yeni koşullara uygun hale getirme amacı güden düzenlemelerin bir kısmı yasal boyutta sürerken bir kısmı bilimsel çalışmaları içermiş ve bunlara liberal kurumsal yapının aktarılması eşlik etmiştir. Yeniden düzenleme/reform belli aralıklarla sürekli olarak hazırlanan kalkınma planlarında yer almıştır.

Kalkınma modellerinin gelişmesinin gerisindeki süreç, kapitalist üretim ilişkilerinin genel karakteriyle ilgilidir. Maddi zenginlik üzerine bir vurguya dayanan merkantilizm ve liberal serbest ticaret politikası, insanların refahını unutarak malların birikimini önemli görmüştür. Üretimde verimlilik ulusal gelişmenin zorunluluğu olarak dayatılmış, etkili tarım için araziler kapatılmış, madenler açılmış ve insanlar geçimlerini sağlamak için endüstriyel yapıya mahkûm hale getirilmiştir. Kurulan fabrikalarda iş ve çalışma koşulları insanın dayanıklılık sınırını zorlarken bazı iyileştirme mevzuatlarını kabul etmenin ve uygulamanın dışında devlet, tüm bu koşulları kabul etmiş ve hatta ilerlemesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte devlet, sadece zengin sınıfların değil tüm vatandaşların aracı olduğunu unutmamıştır. Bu duruma karşı bir meydan okuma olarak, yaygın biçimde sosyalizm olarak tanımlanan çeşitli toplumsal yeniden yapılandırma teorileri ortaya çıkmıştır. İngiltere, Fransa ve Almanya'da başlayan ve diğer yerlere yayılan yeni çare sosyalizmin en büyük katkısı, kendi başına yeni bir toplumsal örgütlenme yaratmaktan ziyade, süregiden yaşamı örneğin sınıfsal vurguyu düzeltme çabası olmuştur (Gras, 1929:455-456). Denge teorileri kapsamında orta sınıfa belli vaatlerde bulunan sosyalizme karşın, kapitalist devletin yayılcı anlayışla büyümesi devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen koşullara bağlı olarak bölgesel kalkınmacılık öne çıkarken, ulusal devletlerde yapısal değişimler dönemi başlamıştır. Bu bağlamda denge teorilerini benimseyen kalkınma politikaları ve refah devleti modelinin Türkiye'de hayata geçmesi, yapısal değişimler politikalarının parçası olmaya başlangıç olarak değerlendirilmelidir.

1960 ve 1980 arası halkla ilişkilerin gelişimi açısından birçok koşulun oluşumunu sağlayan önemli bir tarihsel dönem olmuştur. Planlı kalkınma ve ithal ikameci stratejinin uygulandığı bu dönem: (a) Sanayileşmenin hız kazanması, (b) burjuvada farklılaşma ve (c) toplumsal dönüşüm, yaşanan ana gelişmeler olmuştur (Keyder, 2015). Yeni iktisadi düzenin sanayileşmeyi gerekli kılmasıyla alandaki yatırım artmış, buna bağlı olarak kentleşme ve kent nüfusunda artış hız kazanmıştır. Refah devleti modelinin sermaye biriktirme biçimi denge arayışı temeline dayanmaktadır ve bu toplumsal bölüşüm ilişkilerinde değişimi getirmiştir. Hızlı büyümeye paralel olarak emekçi ve orta sınıfın reel gelirlerindeki artışı, dayanıklı tüketim maddesi olarak adlandırılan sanayi ürünlerinin ülkeye girişi ve bu ürünlere karşı talebin artışı izlemiş ve kapitalist topluma özgü tüketim alışkanlıklarının toplumun tüm kesimlerine yayılmaya başlaması öne çıkmıştır (Keyder, 2013; Boratav, 2015).

1961 anayasasının toplumsal hayata yönelik liberal düzenlemeleri beraberinde toplumsal tepkiler, işçi hareketleri, öğrenci eylemleri yaşanmaya başlamıştır. Taleplerin çeşitlenmesi ve bunların dile getirilmeye başlanması halkın, müşterinin, kamuoyunun yönlendirilmesinin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak bu yönlendirmede bilinç ve davranış kontrolü tekniklerinin kullanılması gerekliliği henüz ortaya çıkmamıştır.

Yönetimde modernleşmenin planlı bir değişim süreci olarak yürütülmeye başlanması, halkla ilişkiler faaliyetlerini getirmiştir. Liberal siyasi ve ekonomik yapının gelişmesi ve idari teşkilat yapısındaki yeni düzenlemelere bağlı olarak oluşan liberal kurumsal yapıda halkla ilişkilerin ilk örnekleri verilmiştir. Hollandalı planlama uzmanı Prof. Jan Timbergen başkanlığındaki Avrupalı uzmanlar grubu tarafından yapılandırılan ve 1960'da kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), halkla ilişkiler işlerinin ilk yürütüldüğü kurum olmuştur. Planlı kalkınma düşüncesini kamuoyuna benimsetme işini üstlenen Koordinasyon Dairesinde Yayın ve Temsil Şubesi oluşturulmuş ve halkla ilişkilerden sorumlu birim olarak görevlendirilmiştir (Asna, 1997:75).

Yönetimde liberalleşmeye bağlı olarak oluşan bir diğer kurumsal örgütlenme Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü olmuştur. 1965'de kabul edilen Nüfus Planlaması Yasası nüfus programını yürütme görevini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına vermiş ve Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü çalışmalarla Eğitim ve Tanıtma Şubesi kurulmuştur. American Populations Council'in nüfus planlaması projesi için Türkiye'ye gönderdiği halkla ilişkiler ve istatistik uzmanı Russell Davis ve Alaeddin Asna birimde görevlendirilmiş ve halkla ilişkiler yürütmüştür (Asna, 1997:83).

Devlet Planlama Teşkilatı ile Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nce yürütülen Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırması Projesi (MEHTAP), halkla ilişkilerin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. 1962'de yürütülen MEHTAP, kamu yönetim yapısını yeni koşullara uyarlayabilme amacıyla devlet-akademi destekli ve sistematik olarak yürütülen araştırma girişimlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Proje Yönetim Kurulu Raporunda (1966:55) "...devlet kuruluşlarının her kademesindeki çalışmalarda ve kararların alınmasında halkla yakın temas sağlama" önerisi yer bulmuş ve yönetimin halkla ilişkilerinin düzenlenmesi gerekliliği ifade edilmiştir.

1970'lerle birlikte pazarın küresel yapısı serbest dolaşım felsefesiyle biçimlenmeye başlamıştır. Müdahaleci politikalarından uzaklaşılırken neo-liberalizm olarak adlandırılan piyasanın yönlendirdiği model önem kazanmıştır. Türkiye, 1960'da olduğu gibi, küresel pazardaki gelişmelerin hızlı bir şekilde parçası olamamıştır. Siyasi, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi gerekmiş ve bu kez düzenlenmenin adı "IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlarca hazırlanan raporlarda Yapısal Uyum başlığı altında ele alınmıştır" (Timur, 1996:10).

Türkiye yeni değişim sürecine askeri müdahaleyle başlamıştır. 1971 askeri muhtıra sonrası kurulan hükümet programında kurulması önerilen Danışma Kurulu'nca yürütülen çalışmalar, devlet kesiminde yapısal ve kurumsal değişikliklere önemli bir kaynak oluşturmuştur. TODAİE (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü) ile çeşitli bakanlıklar ve kuruluşlara mensup 40 uzman, 6 uzman yardımcısı ve 10 idari personelin görev aldığı ve Danışma Kurulu İdari Reform Projesi (Tortop, 1985:8) adıyla yürütülen araştırma, kamu yönetiminde idari reform çalışmaları kapsamında kabul görmektedir. İdari Reform Danışma Kurulu Raporu'nda (1972:73-74) "...çeşitli bakanlık ve kuruluşta kamusal ilişkiler, halkla ilişkiler, enformasyon ve tanıtım, danışma gibi adlarla kurulan birimlerin etkin olması" gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Buna bağlı olarak birimlerin kuruluş biçimleri, nasıl adlandırılması gerektiği ve çalışanın niteliklerine yönelik öneriler sıralanmıştır.

Bu gelişmeler bize, yönetimde liberal değişikliklere bağlı olarak halkla iyi ilişkiler kurma, sürdürme, yönetime karşı sempati yaratma amacı ve bunun için halkı aydınlatma, ilgi çekme maksatlı faaliyetler yürütülmesi gerekliliği düşüncesinin, devlette yer bulmaya başladığını göstermektedir. Yönetimin halkla ilişkilerini düzenlemenin reform, yenileme, uyum sürecinin parçası olarak yürütülmesi, 1980'lerle başlayan dönemde de sürmüştür.

2. Serbest Piyasa Ekonomisini Benimseme ve Özelleştirme Politikalarının Egemenliği

Modern ekonomik sistemde egemenlik ilişkilerini belirleyen önemli etkenlerden biri 1960'ların ortalarında üç gruplu uluslararası düzendi. Dünya ülkeleri; birinci dünya, ikinci dünya ve üçüncü dünya şeklinde bölünmüştü. Ekonomik ve teknolojik koşullarından dolayı Amerika, birinci dünya ülkeleri içindeki en güçlü devletti (Schiller, 2006:295). Bu güç, aynı zamanda finans şebekesinin dış borç ve yardım politikalarının etkin işlemesinden besleniyordu. 1970'lerde ise Amerikan ekonomik ve askeri gücünün önemli ölçüde kırılmasına neden olan gelişmeler yaşanmıştır. Yeni duruma karşı alınan liberal ekonomik kararlar bağlamında, üçüncü dünya ülkelerinin fakirlik sorunu makro planlar kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Merkez ülkelerle Türkiye gibi çevre ülkeler arasındaki ilişkiler, yeni yapısalci modernleşme programları kapsamında yürütülmüştür. Bu bağlamda, gelişmemiş ülkede sosyal yapının ve siyasal düzenin değiştirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak vurgulanmıştır.

12 Mart 1971 askeri muhtırası sonrası Türkiye'de pek çok önemli değişim yaşanmıştır.

1970'lerde modern şirket yapısının piyasada yaygınlaştığı, daha ziyade holding şirketleri halinde örgütlenmiş yeni sermaye yoğunlaşmalarının sahneye çıktığı bir değişim dönemi başlamıştır (Keyder, 2013:107). Özel sektörde anonim şirket biçiminde örgütlenmenin ve büyük şirketlerin piyasadaki gücünün artması, halkla ilişkilerin gelişimine yön veren bir koşul olmuştur. 12 Mart sonrası kurulan hükümetler, 1961 Anayasası ile güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamalar yapma yoluna gitmiştir. Dış borçlanmanın artması, abartılı miktarlarda alınan kredilerin doğru yatırımlarda kullanılmaması, düşük gelirlili çalışanın lüks tüketim mallarına yönelim göstermesi buna karşın zorunlu tüketim maddelerinde yoklukların başlaması ve bunlara eşlik eden terör nitelikli eylemlerin doğurduğu koşullarda, siyasal kadro etkin önlemler geliştirememiştir. 1979 yılında Demirel başkanlığında kurulan hükümet 24 Ocak Kararları olarak iktisat tarihinde anılan bir dizi önlemleri uygulamaya koymuştur. Ekonomik sorunlara çözüm öneren program, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından geliştirilen reçetenin Türkiye'ye uygulanması biçiminde hazırlanmıştır. Tüm bu gelişmeler 12 Eylül askeri darbesini doğurmuştur (Kongar, 2015:187; Turan, 20002).

Dünyada 1980'ler tutucuların siyasal iktidara geldikleri, bu gelişte dini istismar etmelerinin arttığı ve bu sırada örgütlü dinin kendi için güç ve iktidar olma girişimlerini hızlandırdığı yıllar olmuştur (Erdoğan, 2010:190). 1980 sonrası liberal ekonomik ve siyasal politikaların sağa kayması beraberinde neo-klasik teoriyle desteklenen "yapısal ayarlamalar" programları geliştirilmiş ve hayata geçirilmiştir. Yeni ekonomik politikalar gereği "sürdürülebilir kalma" adını alan modelin işleminde, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel finans kuruluşları başı çekmiştir. Borç krizi ile yüzleşen gelişmemiş ülkeler IMF ile masaya oturmaya mecbur kalmış ve ulusal kalkınmacı devletler yeni düzene uymaya zorlanmıştır. Dünya ekonomik sistemi Türkiye gibi ülkelere uluslararası sermaye ve şirketlerin egemen olduğu pazar yapısına kendini uyarlamayı salık vermiştir.

Türkiye'de yapısal dönüşümleri başlatan gelişmenin 24 Ocak kararları olduğu ve onu 12 Eylül askeri darbesinin takip ettiğini söylemek mümkündür. Yapısal uyumun parçası olarak askeri darbeyi 1982 anayasasının kabulü izlemiştir. Yapılan yasal düzenlemelerle üniversiteler, dernekler, odalar, sendikalar gibi hükümet dışı kuruluşlar hemen hemen tümüyle merkezi otoritenin denetimine alınmış ve kişisel hak ve özgürlüklerin kullanımına ciddi denetimler getirilmiştir. Üç yıl kadar süren askeri rejimin ardından yapılan 1983 seçimlerine üç parti katılabilmiş ve Turgut Özal genel başkanlığında kurulmuş ANAP seçimi kazanmıştır. ANAP'lı yılların ve Özal iktidarının altın yılları olarak tanımlanan 1984-1988 arası dönem, halka yönelik popülist söylemler gelişmiştir (Boratav, 2015). Piyasa serbestliği ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi stratejik hedeflerine dayanan ve Dünya Bankası aracılığı ile pazarlanan yapısal uyum süreci, 1989-1993 döneminde de sürmüştür.

ANAP iktidarı bir program olarak özelleştirmeyi ve onun gerektirdiği ideolojiyi benimsemiş ancak özelleştirme sürecinin gerçek anlamda başlaması 1990 sonrası olmuştur. Finansal serbestlik, dışa açılma devam etmiş, yatırımlar ve teşvikler sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır. ANAP'lı yıllar boyunca, neo-liberal

yapısal dönüşüm merkez ülkelerin beklentisini karşılayacak düzeyde yürümemiş, özel çıkarların kayırılmasında devletin geleneksel rolü süregitmiştir. Buna karşın 1980'li yıllarla beraber kamu hizmeti-kamu çıkarı anlayışı egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Piyasa aracılığıyla belirlenen kar ve kazanç güdüsünün egemenliğini sağlayan koşullar oluşurken toplumsal hayatın önemli bir kısmının devletin sorumluluğu dışında tutulduğu üretim ilişkileri gelişmiştir. Yapısal uyum bağlamında idarenin merkez ve taşra örgütlenmesinde yönetimin eşgüdüm/koordinasyon işleviyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. İdaresinin koordinasyon yoksunluğu sorunu gündeme gelmiş ve kamuda verimlilik konusu bağlamında tartışılmıştır. Yönetiminin eşgüdüm işlevinin önem kazanması, idarenin teşkilat yapısında yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Eşgüdümün ana unsurları olarak planlama, işbirliği, denetim vb. kamu sektörü üretim ilişkilerinde yer bulmuştur. Yönetimsel bir işlev olarak kuruluşa destek sağlama ve olumlu imaj yaratma, örgüt içi ve dışı halklarla ilişkilerde önem kazanmaya başlamıştır.

Kamu sektöründe halkla ilişkilerin gelişiminde 1980'ler, kurum içi birimlerin sayıca arttığı bir dönem olmuştur. 1984'te yapılan yasal düzenlemelerle tüm kamu kuruluşlarında görev yapan ilgili birimler Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği/Müdürlüğü adı altında toplanmış, bakanlık ve bağlı kuruluşların merkez teşkilatında halkla ilişkiler birimleri kurma zorunlu hale gelmiş ve başbakanlıkta daha sonra merkez teşkilatla diğer kamu kurumları arasında koordinasyon/işbirliği görevi üstelenen, Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı kurulmuştur. 1990'larda kamu kurumları, belediyeler, siyasal partiler, dernekler ve özel girişimin halkla ilişkilere gereksinimi artmış, halkla ilişkiler birimleri ve halkla ilişkiler şirketleri sayıca çoğalmıştır. Halkla ilişkilerin ülke tanıtımda kabul görmesi ve kullanılması 1990'ların diğer bir koşulu olmuştur. 1986'da kurulan Tanıtma Fonu 1987'den sonra (Avrupa Birliğine tam üyelik başvuru sonrası) dış tanıtım anlayışını serbest pazar koşullarına uyarlamış ve uluslararası profesyonel şirketlerle çalışmaya başlamıştır. 1990'da Amerika'da beş tanıtım şirketiyle çalışan Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde İngiltere, Almanya ve Fransa'da faaliyetler başlatmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1990). Uluslararası iletişim ağının büyümesi ve temel niteliği hız olan teknolojik araçların bu ağda yer alması küresel halkla ilişkilerin gelişmesine hız katmış, meslek örgütleri bu gelişimde etkin bir rol üstlenmiştir. 1972'de kurulan Halkla İlişkiler Derneği'nin yanı sıra 1990'da Ankara Halkla İlişkiler Derneği kurulmuş, İletişim Danışmanlığı Şirketleri Derneğinin temelleri atılmış ve bu meslek örgütleri uluslararası yapıyla güçlü ilişkiler geliştirmiştir. Halkla ilişkiler pazarın serbestleşme gereksinimine bağlı şekilde tanıtım ve imaj etkinlikleri olarak gelişimini sürdürmüştür.

3. Stratejik Planlı Yönetim Anlayışının Parçası Olarak Halkla İlişkiler

1990'ların sonlarında yaşanan ekonomik krizlerle beraber endüstrileşmemiş ülkelerin kalkınma ve gelişimi konusunda dünya ekonomik sistemine entegrasyon/uyum söylemi geçerliliğini yitirmiştir. Amerika, IMF gibi uluslararası finans örgütlerinin yapısal reformlar konusunda daha duyarlı olması gerekliliğini benimsemiş ve küresel piyasa bunu kabul etmiştir. Devletin toplumsal politikaları belirleme gücünün zayıflatıldığı buna karşın küresel piyasanın çıkarlarını korumakla yükümlü olan yeni idari aygıtın

oluşturulması, IMF gibi kuruluşlarca önemsenmiştir. Devlet egemenliğinin azaltılması başka bir ifade ile ulusal devletlerin kendine özgü ve kimi durumda özgün bir yapı olarak işlemlerini sağlayan mekanizmaların kırılması ve beraberinde yeni devlet tipinin oluşturulması, piyasanın yeni uygulaması olmuştur. Bunun için ülkede ekonomik güçler, kurumsal güçler ve kamu çıkar gruplarını yeniden biçimlendiren hukuki düzenlemeler yürütülmüştür. Devletin, sınırların, milliyetçiliğin ortadan kalkması gerekmiş ve yerel siyasal aktörler bunda etkin bir rol üstlenmiştir.

Türkiye'nin 1950'lerde başlayan liberalleşme deneyimi 2000'li yıllara kadar, piyasa temelli ve dışa odaklı aynı zamanda bunun gerektirdiği kurumsal kapasiteye sahip bir devlet yapısının oluşmasıyla sonuçlanmamıştır. Yürütülen neo-liberal politikaların yetersizliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilen 1994, 2000, 2001 yıllarında üç önemli ekonomik buhran yaşanmış ve 2001 krizi yeni bir döneme başlangıç olmuştur. Yeni dönem neo-liberal gelişmelerin ekonomik ve siyasal boyutta yarattığı yıkıcı etkileri aşabilen bir devletin varlığını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, iç piyasayı küresel piyasanın gereksinimlerine bağlı olarak ayarlayan ve bunu yapısal uyum programları eliyle yürüten idari aygıt olarak devlet, yeniden biçimlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin yeni liberal düzene yani içe dönük kalkınma devletinden dışa dönük rekabetçi devlete geçiş süreci, piyasanın gelişmemiş ülkelerde reform konusundaki anlayışına bağlı olarak, 2000'li yıllara kadar yapısal adaptasyondan uzak yürütülmüştür. Ülkede dış piyasada yaşanan gelişmelere karşı aşırı duyarlı ve kırılğan bir ekonominin gelişmesi, uluslararası iş yapan sektörleri sıkıntılı bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. IMF ve Dünya Bankası'nca tavsiye edilen programlar özünde sürdürülebilir kalkınma adını alan modele stratejik planlar eliyle entegre olmayı içermektedir.

1990'larda devletin ve rolünün yeniden düzenlenmesi gerekliliği, ulusal ve uluslararası boyutta ekonomik ve siyasal güçlerin halkla ilişkisinde değişimi başlatmıştır. Türkiye gibi ülkelerde ulusal politikalar uluslararası sermayenin çıkarlarını temel almış, turizm ve ticaret gibi alanlarda alınan kararlar bu çıkarları savunan bir nitelik göstermiştir. Enflasyonun, işsizliğin ve ekonomik sıkıntıların artarak yaşanmasına karşın, eğlence endüstrileri (Oyun parkları, Disneyland, çocuklar için modern video eğlence yerleri, müzikli ve televizyonlu birahaneler) daha da yaygınlaşmıştır (Erdoğan, 2010:283). Kamu yatırımlarının azaltılması, özelleştirmelerin yaşanması gibi koşullar devletin işlevi ile ilgili düşünceleri de değiştirmiştir. Kitle iletişimlerinin etkin işleyişiyle, serbest dolaşım tezi toplumda daha rahat kabul görmüş, birçok bakımdan yerli piyasa serbest ticarete hazırlanmıştır. Ancak gelişmenin sermaye çevrelerinin istediği biçimde sağlanmaması, yaşanan krizler ve devletin bu çalkantılı durumlar karşısında etkin çözümler üretememesi yapısal değişimleri gündeme getirmiştir.

Türkiye'nin geçmiş yıllarda deneyimlediği liberalleşme sürecinde olduğu gibi, toplumsal yapıdaki değişim öncelikle hukuki düzenlemeleri gerektirmiş ve 1990'ların sonlarından başlayarak anayasal ve onu takip eden yasal değişiklikler yürütülmüştür. Yasal düzenlemelerin özünde Kopenhag siyasal kriterleri ve gerekleri yer almıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verildiğinin açıklanması (<http://www.mfa.gov>).

tr) yapısal değişim sürecine bir başlangıç olmuştur. Kopenhag siyasal kriterlerini yerine getirme amacıyla, anayasa ve onun gerektirdiği yasal değişiklikler ve uyum yasası paketleri yürütülmüştür.

9 Ekim 2003 tarihli Bilgi Edinme Kanunu, yapısal uyum düzenlemeleri kapsamında devletin halkla ilişkilerini düzenlemede önemli bir gelişme olmuştur. Yapısal değişimin parçası olarak halkla ilişkilerde değişimi getiren diğer düzenleme 24 Aralık 2003'te yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur. Kamu idarelerine orta ve uzun vadeli çalışmalarını kapsayan stratejik plan hazırlama zorunluluğu getiren (Tokgöz, 2011:310) yasaya bağlı olarak kurumlar; teşkilat yapısı, uzmanlık, görevler, kaynaklar, kaynakların verimli kullanımı konularında kendilerini yeniden düzenleme sürecine girmiştir.

Stratejik kalkınma modeli kapsamında kurumsal yönetim anlayışı kamuda hâkim olmaya başlarken, yasanın bir zorunluluk getirmemesine karşın özel sektörde de stratejik planlı hareket etme kabul görmüştür. Siyasal reformlarla devletin değişen rolü şu konular üzerine yoğunlaşmıştır: (a) Şeffaflaşma, (b) katılım, (c) topluma hesap verme ve (d) devletin ekonomik alandaki rolünün düzenlenmesi. Görülmektedir ki kurumsal yönetim anlayışının kamu yönetiminde kabul görmesiyle, siyasal alanda etkinlik ekonomik alanda verimlilik sağlayan faaliyetler yürütme, kamusal üretimin ana felsefesi olmuştur.

Yeni kalkınma modelinin yapısal değişim biçiminde uygulanması, geçmiş yıllarda yürütülen idari reform/yapısal uyum süreçlerinden farklılık taşımaktadır. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların öneri sunma rolünü sürdürmesi ancak direktmeyen bir kurumsal imaj yüklenmesi öne çıkmıştır. Bu bağlamda bölgesel kalkınma örgütleri devreye girmiş, parasal yardım ve destekler bu örgütler üzerinden yürütülmüştür. Dünya ekonomik sisteminde üstlendiği rol gereği Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa merkezli ticareti canlandırmayı amaçlayan stratejik planlar, yapısal uyum politikalarının parçası olarak Türkiye'de kabul görmüştür. Gelişmiş ülkelerde yürütülen yapısal ayarlamaların gelişmekte olan ülkelerde ticaret politikası reformları ve yapısal uyum girişimleri biçiminde yürütülmesi sürmüştür. Yapısal ayarlamalar kapsamında, temel amacı ülke savunması ya da ekonomik fırsatlardan en iyi şekilde faydalanma ve rekabet üstünlüğü olan stratejik planların hazırlanması ve Türkiye gibi ülkelerin sürece dahil edilmesi, günümüz kalkınma yönetim modelinin işleyiş biçimidir. 1999 Helsinki zirvesinde AB Komisyonuna "e-Avrupa" adıyla sunulan plan bu karaktere sahiptir.

Avrupa Komisyonu, Konseyle işbirliği içerisinde "e-Avrupa Eylem Planı" hazırlama, Mart 2000'de Lizbon'da düzenlenecek Konsey toplantısına ilerleme raporu sunma ve Haziran 2000'de eylem planı hazırlıklarını bitirmekle görevlendirilmiştir. 23-24 Mart 2000'de Lizbon'da gerçekleştirilen Konsey toplantısında: "10 yılda daha çok ve daha iyi istihdam ve kapsamlı bir sosyal uyum aracılığıyla sürdürülebilir ekonomik büyüme becerisine sahip, dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi tabanlı ekonomisi haline dönüşme" (TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi, 2006:3) biçiminde ifade edilen strateji ortaya konmuştur. Göteburg'da Haziran 2001'de yapılan Avrupa Konseyi toplantısında

“e-Avrupa+” Eylem Planı kabul edilmiş ve böylelikle yeni uluslararası ticaret programı aday ülkeleri de içine almıştır (TÜSİAD, 2006).

2002 yılında Türkiye’de hükümet tarafından Acil Eylem Planı hazırlanmış ve planda “e-Dönüşüm Türkiye Projesi” yer almıştır. Projeyi yürütme görevi Devlet Planlama Teşkilatı’na (DPT) verilmiş ve DPT Müsteşarlığına bağlı olarak 2003 yılında Bilgi Toplumu Dairesi kurulmuştur. 3 Aralık 2003 tarih ve 2003/48 sayılı Başbakanlık Genelgesiyle “E-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı” hayata geçmiştir. Genelgeyle kurulan İcra Kurulu’nun Mart 2006’da yaptığı toplantıda “e-Devlet Kapısı” uygulaması konusunun da yer aldığı bir dizi karar alınmıştır (<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>).“e-Dönüşüm Türkiye Projesi” 2005 eylem planında kamu kurumları internet sitesi kılavuzunun hazırlanması yer bulmuştur. Tüm kamu kurumu internet sitelerinin içerik ve sunum şekillerini belirleme amacıyla 2006’da uluslararası standartlar ve diğer ülkelerde yapılan benzer çalışmalar temel alınarak kılavuz hazırlanmıştır. Kamu kurumları resmi web sayfalarının Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin 6. maddesinde belirlenen hükme uygun olarak hazırlanması, zorunlu kılınmıştır (Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu, 2006). Aynı zamanda kamunun etkileşimli ortamlar, tartışma formları ve sohbet odalarını nasıl kullanacağı düzenlenmiştir. Belgenin üretim ve dağıtımında elektronik ortamın kullanılmasına yönelik gerekli hukuki, teknolojik, güvenlik ve gizlilik gibi alt yapı çalışmaları sürdürülmüştür.

Kamu kurumlarının hizmet ve mal üretim süreçlerinde etkinlik ve verimlilik ilkesini benimsenmesi, 2000 sorası koşullara bağlı olarak gelişmiştir. İnternet tabanlı teknolojinin kullanım zorunluluğu, verimlilik ve etkinliği benimseyen üretim ilişkilerinin gerekliliği olarak kabul görmüştür. AB’nin ekonomik fayda amacını taşıyan yeni ticaret programı “e-Avrupa” girişimine aday ülke olarak Türkiye’nin dahil olmasıyla, sermayeye daha hızlı hareket etme ve erişim olanağı sağlaması bakımından, dijital teknolojinin hem kamu sektöründe hem de özel sektörde kullanımı yaygınlaşmıştır. Yapısal uyumun sürecinin parçası olarak Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve Dilekçe Hakkını Kullanma Kanunu’nda yapılan değişiklikler beraberinde, halkla ilişkiler birimleri ve yürütülen işlerin yeniden biçimlenmesi gelişmiştir. Dijital teknolojiyi kullanarak veri üretme, depolama ve dağıtımının tüm kamu kurumlarında kullanımı halkla ilişkiler işi yapan bölümler ve kurumlar için geçerli hale gelmiştir. İnternet tabanlı teknolojinin kullanımıyla kurumsal web sayfaları, facebook ve twitter hesapları oluşturma, arama motorlarında anahtar kelimeler kullanma, çerez uygulamaları gibi sanal dünyada ilişki yönetimi etkinlikleri yönetimin halkla ilişkilerini düzenlemede belli düzeylerde yer bulmaya başlamıştır. Halkla ilişkiler birimlerinin yanı sıra devletin danışma hizmetini yüklenen dijital tabanlı sistemler geliştirilmiştir. 2015 yılında kurulan CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim merkezi) resmi web sayfası, -e devlet uygulaması, Alo 150 telefon hattı üzerinden yapılan talep, şikâyet, ihbar ve görüşleri ilgili birimlere iletme ve gerekli işlemin yürütülmesine yardımcı olma şeklinde, danışma hizmetinin parçası olarak iş yürütmektedir.

Sonuç

Türkiye’de halkla ilişkiler, dünyada olduğu gibi modern ekonomik ve siyasal yapının gelişmesine bağlı olarak biçimlenmiştir. Dünya ekonomisinin merkez ülkelerinde belirlenen modern ekonomi politikalar Türkiye gibi ülkelere, “egemen toplumsal kesimlerin cazibe, baskı, bazen rüşvetle kendi ülkesinin toplumsal kurumlarını egemen sisteme uygun bir şekilde biçimlendirmesi ve hatta sistemin değer ve yapılarını teşvik etmesi (Schiller: 1975-1976:9) biçiminde gelişen ilişkilerle gelmiştir. Birinci dünya ülkelerinin bizim gibi ülkelerle ilişkilerinin temel karakteri bağlamında cazibe, teşvik bazen zorlamanın gereği olarak reform/yapısal uyum adıyla programalar yürütülmüştür. Kalkınma, iyileştirme, geliştirme, yapılandırma çabalarının bütünleşik parçası olarak modern halkla ilişkiler Türkiye’de biçimlenmiştir.

1960 sonrası, devletin ekonomik ve sosyal politikaları belirlemede merkezi bir rol üstlendiği modelin hayata geçmesini liberal kurumsal yapının oluşması izlemiştir. Ülkeye özgü olanın yeni liberal düzenlemelere uyma, uyum, uyarlanması ve bunun toplumsal kabulü sürecinde, halkla ilişkileri modern yapının gereklerine uygun şekilde yeniden düzenleme düşüncesi kamu yönetiminde ortaya çıkmıştır. Halkla ilişkilere olan gereksinimin artmasıyla kurumlar ve özel girişim içinde oluşan birimler ve halkla ilişkiler firmaları sayıca artmıştır. Alanda resmi eğitimin başlaması ve meslek örgütleri halkla ilişkilerdeki, kurumsallaşmanın gelişmesine katkı sağlayan koşullar olmuştur.

Özeleştirme politikalarının egemenliğiyle 2000 sonrası kamu yönetiminde özel sektör yönetim anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Devletin örgütlü yapısını özel girişimin örgütlü yapısıyla birlikte düşünerek ortak bir yönetim yaklaşımı geliştirme günümüzdeki egemen anlayıştır. Bu anlayışta organizasyon (devlet, şirket, dernek/sivil toplum örgütleri vb.) açık bir sistemdir. Dış çevre ile etkileşimi çok önemlidir ve organizasyonun başarısı açısından sürdürülebilir ilişkiler kurulmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma modelinde stratejik planlı yönetim, organizasyonun başarısı için kaçınılmaz yaklaşımdır. Stratejik planlı yönetimin çevreyle ilişkiler kurma ve sürdürmede etkili halkla ilişkilere gereksinimi vardır. Sürdürülebilir/stratejik halkla ilişkiler, organizasyonun etkinlik ve verimliliğinin parçası olarak değerlendirilmektedir. Yönetim anlayışındaki değişim, halkla ilişkilerdeki gelişimin önemli koşullarından biridir. Dolayısıyla halka ilişkilerin günümüze doğru biçimlenmesi, kamu ve özel sektör yönetim anlayışında etkinlik ve verimlilik ilkesine bağlı olarak olmuştur. 2000 sonrası küresel ticari ilişkilere uyum kaygısıyla yürütülen çalışmalar, alınan kararlar, alt yapı düzenlemeleri beraberinde sermaye ve bilgi akışında hız avantajıyla öne çıkan internet tabanlı teknolojinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Sonuçta yeni yönetim anlayışına bağlı olarak devletin halkla ilişkilerini düzenlemede internet tabanlı teknolojinin kullanımı da yaygınlaşmıştır.

Toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel yapısındaki değişimi liberal yapılara uyumlu planlayan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları, ticari birlikler, anlaşmalar, yardım ve dış borç kuruluşları ve tüm bu yapının işbirliği içinde çalışmasıyla işleyen küresel düzen, kendini sürdürmeyi Türkiye gibi çevre ülkelerin sisteme entegrasyonuna borçludur. Merkez ülkelerce hazırlanan modernleşme/

kalkınma/gelişme/yapısal uyum programlarının ülkeye uyarlanması ve böylelikle toplumsal yapıdaki değişimleri kontrol etme, uluslararası halkla ilişkiler politikasıdır. Uluslararası alanda devletler, şirketler, bireyler arasında kurulan tekli ve çoklu ilişkiler, modern ekonomik yapının faydasına olacak şekilde sürmekte dolayısıyla bu ilişkilerin bütünlüklü parçası olarak oluşan ve gelişen halkla ilişkiler biçimlenmektedir.

Kaynakça

- Asna, A. (1997). Dünden Bugüne Bir Sanat-Meslek Öyküsü. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Boratav, K. (2015). Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Devlet Planlama Teşkilatı Konferans ve Eğitim Merkezi. (1990). Halkla İlişkiler ve Dış Tanıtım Semineri Özet Raporu. Ankara: DPT.
- Erdoğan, İ. (2006). Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler. Ankara: Erk Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim. Ankara: Erk Yayınları.
- Ertekin, Y. (2000). Halkla İlişkiler. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Gras, N.S.B. (1929). Regionalism and Nationalism. *Council on Foreign Relations*, 7(3), 454-467.
- İdari Reform Danışma Kurulu (1972). İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler: İdari Reform Danışma Kurulu Raporu. Ankara: TODAİE Yayını.
- Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu (2006). Erişim adresi: www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/01/20070127-7-1.doc
- Keyder, Ç. (2013). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası. İrvın Schink ve E. Ahmet Tonak (Ed). Geçiş Sürecinde Türkiye içinde (s.61-114). İstanbul: Belge Yayınları.
- Keyder, Ç. (2015). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim yayınları.
- Kongar, E. (2015). 21. Yüzyılda Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Magdoff, H. (1997). Emperyalizm Çağı. (Çev: Doğan Şafak). İstanbul: Sosyalist yayınları.
- Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu (1966). Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Pamuk, Ş. (2017). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Schiller, Herbert I. (1975/1976). *Communication and Cultural Domination*. *International Journal of Politics*, Winter, 5 (4), 1-127.
- Schiller, Herbert I. (2006). Not Yet the Post-Imperialist Era. M. G. Durham and D. M. Kellner (Ed.). in *Media and Cultural Studies Key Works* (p.295-310). Malden: Blackwell Publishing.
- Timur, T. (1996). Küreselleşme ve Demokrasi Krizi. Ankara: İmge Kitabevi.
- TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi (2006). Avrupa Birliğinde Bilgi Toplumuna Geçiş Çalışmaları. Erişim adresi: https://www.tobb.org.tr/BilgiHizmetleri/Documents/Raporlar/ab_bilgi_toplumu.pdf.

Tokgöz, E. (2011). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi. Ankara: İmaj Yayınevi.

Tortop, N. (1985). *Yönetim Sistemimiz İçinde Belediyelerin Önemi, Sorunları ve Yeni Düzenlemeler*. Amme İdaresi Dergisi, 18 (4), 3-12.

Turan, Ş. (2002). Türk Devrim Tarihi. (5. Cilt). Ankara: Bilge Kitabevi.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (2006). TÜSİAD 2006 Yılı Çalışmaları. Erişim adresi: <https://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/2538-tusiad-faaliyet-raporu-2006>.

<http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa>. Erişim: 30.09.2018.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/>. Erişim:30.09.2018.